

EGY ELFELEDETT TÉNY: SZENDRŐ, MINT GÖMÖR VÁRMEGYE SZÉKHELYE

BUDINSZKI ISTVÁN

Szendrő városa jelenleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, a Bódva folyó völgyének központi részén, 39 kilométerre a megyeszékhelytől, négy egykori vármegye határában.¹ Szendrő már a korai időktől fogva Borsod vármegye területén helyezkedett el, amely a 12. században egészen a Szepességig felnyúlt, s magába foglalta a későbbi Torna vármegye területét is.² A tornai erdőispánság tereuma a tatárjárás után – Borsod megyéből kiszakadva – fokozatosan formálódott önálló vármegyévé. Ispánságát 1272-ben, ispánját és várát 1274-ben említik először.³ Az 1332-1337 közötti dézsmajegyzékek tanúsága szerint a tornai esperesi kerület legdélibb pontja az Égerszög-Perkupa vonalon feküdt.⁴ A mintegy 100 km hosszú Bódva-völgy egyik legtágasabb területe, valamint központi része a Szendrői-menedence, melyet a Telekes-patak szurdokvölgye, a Perkupa-Szalonna közötti hegyszoros a szalonnai Hármás-heggyel egymáshoz kapcsolódva a Bódva völgyét keresztező tájválasztót képeztek, ahol a Borsod és Torna vármegyék közötti határvonal is húzódott.⁵ A 14. század elején még a Szendrővel északról határos Szalonna szerepel Borsod megyében határtelepülésként, 1436-ban viszont Szalonna falut is Tornához tartozónak mondták.⁶ Azonban már a 16. századi dicalis összeírásokban újra borsodi faluként szerepel, s ettől kezdve egészen a 20. századig a megye északi határfaluja. A nyugatról szomszédos Gömör vármegye Borsoddal határos települései a 14. században Trizs és Alsószuha voltak.⁷

¹ A történeti Borsod, Gömör, Torna és Abauj vármegye határán.

² Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 388.

³ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 740.

⁴ Kristó Gy., 1988. 391-392.

⁵ Dénes György: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a Tatárjárásig. = Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgy múltjából*. Putnok, 1999. 131.

⁶ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Bp. 1890. 179.

⁷ Kristó Gy., 1988. 388.

A következő évszázadok folyamán a vármegyeszerkezet változása *Felső-Magyarországon* egészen a törökök megjelenéséig számottevően nem változott. *Borsod megye* déli településeinek hódoltatása már 1544-ben megkezdődött, ekkor a budai pasa vezetett ide hadjáratot, majd a következő évben megszervezett hatvani, majd 1554-től a füleki szandzsák törökjei, 1566 után pedig a jászberényi és szolnoki török várak hódoltatták a *Szendrő* közelében lévő falvakat.⁸ A török adózásról a dicális összeírások adják a legmegbízhatóbb képet. A szabad porták száma 1553-ban *Borsod megyében* 1513 volt és egy sem fizetett török adót. Az 1564-es összeírásban már átbillent a mérleg nyelve, 609 és fél szabad portával szemben 656 hódoltatott portát találunk. 1570-ben viszont 1257 és fél török által hódoltatott portával szemben mindössze 209 szabad porta maradt megyénkben.⁹ *Gömörben* 1554-ben 69 és fél portával kezdődik a hódoltság, ez 1566-ra 981 és félre emelkedett.¹⁰ 1562-ben még sikertelenül próbálták a törökök megadóztatni a *Sajó* menti falvakat és *Putnokot*,¹¹ 1567-ben azonban már sikeresen foglalták el a közeli *Dédes*, *Putnok* és *Hajnácskő* várait.¹² A törökök még ez évben *Tornáig*, *Regécig*, *Kassáig*, *Egerig* és *Szendrőig* az egész vidéket „tűzzel-vassal pusztították, állítólag tizenkétezer – mások szerint tizenötezer – embert hajtottak el rabszolgának”.¹³ 1570-re a szintén *Gömör megyei* murányi és krasznahorkai uradalom kétharmada adózott a töröknek.¹⁴ Ekkor a szendrői uradalomhoz tartozó egykori pelsőci és rákosi uradalmak falvairól is feljegyzik, hogy a füleki törököknek fizetett census jóval nagyobb összeg, mint a császári adó.¹⁵ A *Szendrőtől* északra fekvő *Torna megyében* 1564-ben 206 és fél, és 1566-ban 150 és fél hódolt portát találunk, később azonban nem írnak össze egyet sem.¹⁶

Szűkebb és tágabb vidékünk 16. századi történetének vizsgálódásában feltétlenül *Szendrő* kell álljon a középpontban, speciális katonai, gazdasági és földrajzi helyzetéből adódóan. Vizsgálódásomat a környék legnagyobb birtokos családjának, a hatalmas gömöri, tornai, valamint borsodi birtokokkal rendelkező *Bebek-családnak* végnapjaival kezdeném. A család utolsó, hírhedt tagja *Bebek György* 1562-ben, *Balog* várának ostromában került konstantinápolyi fogságba. Ahogy a kortárs *Forgách Ferenc* írta „*míg bizánci fogságban élt — bár felesége a férj birtokaival egyetemben megmaradt a császár hűségén, és semmi ilyentől nem is kellett tartani —, a császá-*

⁸ Bodnár Tamás – Tóth Péter (szerk.): *Borsod vármegye adózása a török korban*. Miskolc, 2005. 6.

⁹ Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. = *Hadttörténeti Közlemények*, 1914. 222.

¹⁰ Demkó K., 1914. 223.

¹¹ Hegyi Klára – Fodor Pál: Sikertelen török adószedési kísérlet a királyi Magyarországon. = *Keletkutatás*, 1995/Tavaszi, 97-101.

¹² Demkó K., 1914. 223.

¹³ Forgách Ferenc: *Emlékirat*. Bp. 1982. 315-316.

¹⁴ Ila Bálint: *Gömör megye I. A megye története 1773-ig*. Bp. 1976. 238.

¹⁵ Ila B., 1976. 243.

¹⁶ Demkó K., 1914. 224.

riak csellel mégis elragadták Szendrő várát és városát”.¹⁷ Takáts Sándor szerint Bebek György fogságba kerülése óriási riadalmat keltett az országban, attól tartottak ugyanis, hogy a török elfoglalja várait, melyekből Bebek az őrség szinte egészét magával vitte, ezért Zay Ferenc kassai főkapitány intézkedett, hogy az üres várakba azonnal őrség menjen.¹⁸ Szendrő kapitányává ekkor Zolthay Istvánt nevezték ki, s a várat Zolthay kétszáz huszára, valamint Bebekné 100 lovasa és kétszáz német Landsknecht védte. Ezt az őrséget azonban évről-évre szaporították; mert lassan-lassan Szendrő fontos végházzá lett.¹⁹ Tehát láthatjuk, hogy ekkor még nem volt az uralkodó tulajdona a szendrői vár.²⁰ 1565-ben viszont, ahogy a szintén kortárs Bornemissza Tamás tudósít, ahogy Bebek György kiszabadult fogságából „hitet tett (török) császárnak és János királ fiának, hogy ennek hive leszen, ha megszabadúla”.²¹ A hír hallatára Lazarus von Schwendi parancsot adott Szendrő elfoglalására, amelynek pontos idejéről egy Miksának címzett hír tudósít: Szendrő vára, s így a hozzá tartozó uradalom 1565. június 4-én került a Habsburgok uralma alá, s védte továbbra is a Hegyvidéket a törökkel szemben.²²

Ekkortól kezdve folyamatosan fejlesztették, itáliai építőmesterek alatt építették Szendrő erősségeit, növelték katonaságának létszámát. 1570-ben Szendrőn már 320 német gyalogos, 50 német vértés lovas, 200 huszár és 70 hajdú állomásozott.²³ 1576-ban 424 német gyalogot és 257 lovasat tartottak Szendrőn, ezek havi zsoldösszege 4.277,5 rénes forintot tett ki összesen.²⁴ A katonaság számát összehasonlítva a felső-magyarországi kerület többi véghelyével, kiderül, hogy a két fontos végvár, Eger és Szatmár után Szendrőn állomásozott a legnagyobb számú helyőrség a „háborús” békeévekben. A Kassa előterében, illetve Eger hátsó részében fekvő Szendrő környékén lévő kisebb várak (Balog, Putnok, Szádvár, Krasznahorka, bizonyos időszakban Csejte is) német őrsége a szendrői kapitány parancsnoksága és joghatósága alatt állt, azaz ezek a várak – miként a bányavidéki főkapitányságon belül a Zólyom környéki kis várak, vagy a kanizsai végvidéken a Kanizsa közvetlen szomszédságában levő palánkok – a felső-magyarországi végvidéki főkapitányság terüle-

¹⁷ Forgách F., 1982. 304.

¹⁸ Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest, 1922. 145.

¹⁹ Takáts S., 1922. 146.

²⁰ Ellentétben Takáts Sándorral, aki a következőket írja: „e várak közül Szendrő királyi végház lett, s a király első főkapitányává Zolthay Istvánt nevezte ki”. (Takáts S., 1922. 146.)

²¹ Verancsics Antal: *Memoria Rerum 1504-1566*. Szerk.: Bessenyei József, 1981. 103.

²² „A császár Bebek György neje kérelmére Szendrő várába 200 magyart és egy dandár németet küldött. Ezeket be nem eresztették.. Svendi, ismervé Bebek hűtlenségét, megparancsolta kapitányaiknak, hogy szerezze meg a várat. Egy lakatos naponkint bement a várba. Június 4-én a német kapitány követte. A Bebek pártiak künn voltak, a lakatos bezárta a belső kaput előlük. Erre a közelben elrejtett lövészek megrohanták a kapukat. Egy ember sem veszett el, a vár a mienk”. (Marcali Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. = *Történelmi Tár*, 1878., 484-485.)

²³ Takáts S., 1922. 148.

²⁴ Pálffy Géza: A magyarországi és délvédelmi végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. = *Hadtörténelmi Közlemények* 1995. 103/1. 155. (A továbbiakban Pálffy G., 1995a jelzet alatt)

tén belül külön kis várkörzetbe tartoztak, ami kiemeli Szendrő központi jellegét.²⁵ Szendrő kapitányát már az 1570-es évek első felétől megbízták a környező kis várak irányításával is, hogy együttes erővel próbálják útját állni a török betöréseknek.²⁶ 1576-ban Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány a generalátusa területén belüli várkörzetet már a következőképpen jellemezte a hadi tanács számára készült nagy javaslatában: „*Innen látják el őrséggel a szomszédos kis várakat is, úgymint Putnokot,²⁷ Krasznahorkát, Balogot, Csetneket és a Szendrő és Szádvár között újonnan körbekerített templomot (minden bizonnyal Szalonnát)*”.²⁸ Abaúj vármegye 1583. évi május 27-én tartott közgyűlése, mint ahogyan Borovszky írja „*örömmel fogadta Széchy Tamás értesítéséből a király parancsát, amely szerint a vármegye állandó katonasága Szendrő helyett a jövőben Balogh várába helyeztessék*”.²⁹ Tehát láthatjuk, hogy Szendrő ekkorra a négy szomszédos megye találkozásának központi helyévé vált.

Szendrő speciális katonai és földrajzi helyzetéből adódott, hogy esetenként más környékbeli uradalom igazgatását a szendrői udvarbíróra bízták,³⁰ így 1567-1568-ban a putnoki, majd 1576-1580 között a szádvári uradalom igazgatását.³¹ Fennmaradt 1577-ből a Szepesi Kamara alá tartozó várak gabona-bevételi jegyzéke, amely szerint 389,5 mérő őszi gabonát szedtek be a szendrői vár szükségleteire, valamint tavasszal 360 mérő gabonát.³² A számadatokon látszik, hogy későbbi feljegyzések, ugyanis az őszi gabonánál a 441,5 m. adat, a tavaszinál pedig a 789,5 mérő át vannak húzva, s feléljük írva az említett mennyiségek. Valószínűleg Sori Pál provizor feljegyzései lehetnek, aki 1577 októberétől 1578. május 27-ig³³ nemcsak a szendrői és az említett szádvári, hanem az összesített dézsmajegyzékek tanúsága szerint a tornai uradalom provizori tisztét is betöltötte („*provisor Zendrövien, Zatharich et Thornien*”).³⁴

²⁵ Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. = *Keletkutatás*, 1995/Tavaszi, 69. (A továbbiakban Pálffy G., 1995b jelzet alatt)

²⁶ Pálffy G., 1995a, 155.. (ÖStA KA Best. No. 252.)

²⁷ Putnokot 1577-ban sikerült visszafoglalni a törököktől. (Demkó K., 1914. 223.)

²⁸ Pálffy G., 1995b, 69.

²⁹ Borovszky Samu (szerk.): *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Bp., 1896. 500.

³⁰ Az 1570. évi urbárium szerint a szendrői törzsuralomhoz tartozott ekkor *Gerse, Iván, Garadna, Lád, Abod, Galvács, Csehi, valamint Aszaló, Vámos, Edelény, Rudabánya és Pelsőc* mezővárosa, *Sáp, Keresztúr, Besenyő, Kurityán, Ecseg, Páskaháza, Tapolca, Rozslozsnya, Gacsalk, Pelsőcardó, Amót, Deresk, Lice, Kövi, Rákos, Nandrás, Lévárt* falvak. *Pelsőc* várának tartozékai 29954 k. holddal (*Csoltó, Gacsalk, Gencs, Kecsó, Kuntapolca, Nasztraj, Pelsőc, Pelsőcardó, Sajógömrő, Szirk és Turcsok*) már 1567-ben Szendrő várához tartoztak. *Rákos* várának falvaival (*Deresk, Kövi, Lice, Rákos* 14488 k. h.) együtt. Az uradalom falvai között találjuk ekkorra már a gombaszögi pálosok egykori birtokait, *Kurityánt* és *Szalócot*.

³¹ Kenyeres István (szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások II*. Bp. 2002. 606-607.

³² MOL E 159 Miscellanea, 9931-es tekercs: 1576-1578/1

³³ Kenyeres I. 2002., 607.

³⁴ MOL E 159 Miscellanea, 9931-es tekercs: 1576-1578/4.

Az 1570. évi urbárium tanúsága szerint a szendrői uradalom legdélibb birtokai, mint például *Keresztúr*, *Besenyő*, *Vámos* a török felé is adózott, a szendrői vár közvetlen közelében fekvő *Lád*, *Galvács* és *Abod* pedig a török pusztítások miatt teljesen pusztává vált.³⁵ Látszik tehát, hogy *Borsod* és *Gömör* vármegye legnagyobb részét ekkorra már a törökök uralták. Maga *Szendrő* is a törökök terveiben már „előre kijelölt” nahije-központként (adókörzet központjaként) szerepelt 1567-es összeírásukban.³⁶

1582-ben az 1570-es urbáriumban említett falvakat ismét összeírják *Szendrő* tartozékkaként.³⁷ Az 1582-es évből reánk maradt a bécsi udvar által elrendelt törökadó összeírás is *Borsod* és a szomszédos vármegyék falvait illetően. Az összeírás tanúsága szerint *Borsod megyéből Kurityán*, *Sajóvámos* és *Pálfalva* mellett *Görömböly* és *Tapolca* is fizeti az adót mind a török, mind pedig *Szendrő* vára felé.³⁸ Érdekes módon *Borsod megye* északi részének településeit, úgymint *Edeleényt*, *Sápot*, *Abodot*, *Rudabányát*, *Ládot* és *Galgócot* *Gömör vármegyéhez* tartozó falvakként írták össze a királyi biztosok.³⁹ *Gömör vármegye* monográfiájában a következőket olvashatjuk: „a török támadások következtében a rendek nem érezvén magukat biztonságban, 1578-ban *Szendrő várában* tartottak közgyűlést, mely alkalommal *Barna Ferenczet* választották meg alispánnak. Úgy *Barna Ferencz*, mint *Horváth István* alispánok a szendrei véghely alkaptányai voltak, mely ettől kezdve a vármegye székhelye lett”.⁴⁰ *Gömör vármegye* jegyzőkönyvei 1571-től maradtak fenn, s ebből kiderül, hogy a vármegye már 1571. február 12-én, s ettől kezdve rendszeresen *Szendrő* városában tartotta közgyűlését,⁴¹ kivéve 1578-ban, amikor is *Gömör vármegye* panaszt tett a szendrői katonasággal szemben. Ebben az esztendőben ugyanis a viszálykodás már olyan kiélezetté vált a vármegye és *Rákóczi Zsigmond* kapitány között, hogy a vármegye korábbi gyakorlatától eltérően *Szendrő* helyett *Csetneken* kényszerült megtartani közgyűléseit, sőt a királyi katonaság erőszakkal még a közgyűlési jegyzőkönyvet is megkaparintotta, ami valószínűleg megsemmisült.⁴² Ezután a rövid kitérő után újra *Szendrő* a megyegyűlések színhelye, valamint 1598-ban *Gömör vármegye* alispánjának és „*Ófelsége szendrői várának alkaptányaként*” is *Kor-*

³⁵ Kenyeres I., 2002., 607.

³⁶ Vass Előd: Az egeri vilajet török végvárainak katonai, gazdasági és kulturális régióközpont szerepvállalásai. In: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán (szerk.): *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*. Eger, 1993., 341-342. (Studia Agriensia 14.)

³⁷ Borovszky Samu: *Szendrő vára*. Budapest, 1908. 6. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII./2.)

³⁸ Bodnár Tamás – Tóth Péter (szerk.): *Borsod vármegye adózása a török korban*. Miskolc, 2005. 15-35.

³⁹ Bodnár T. – Tóth P., 2005. 42-45.

⁴⁰ Borovszky Samu (szerk.): *Gömör-Kishont vármegye*. Bp., 1903. 532.

⁴¹ Tóth Péter: *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1571-1579*. Miskolc 1996. 12.

⁴² Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr, 1995. 86.

lÁth István íratik.⁴³ Ebeczky Emil megemlíti, hogy „Korláth István, egyszersmind Szendrő vára alkapitánya volt, mely vár és mezőváros akkor Gömör-megyéhez tartozott s Gömör-, Sáros- és Szepes-vármegyék által láttatott el katonával, költséggel és a szükséges napszamosokkal, melyekről a kapitány az illető megyéknek számolt be közvetlenül, mint ezt 1616. évi jegyzőkönyvünk 287. lapja bizonyítja. Csak 1647-ben kezdé Wesselényi Ferencz kétségbe vonni, hogy a Szendrő vára Gömör-megyéhez tartozik”.⁴⁴ Ezt viszont kétségbe vonja az a tény is, hogy Borsod vármegye 1612-ben statútumot adott ki a vármegye székhelyének Szendrőbe helyezésétől: „a jövőben a vármegye közgyűléseit és törvényszéki üléseit Szendrő mezővárosában kell megtartani, mivel Miskolc és Szentpéter – a megyegyűlések korábbi, békés időkben való helyszínei – a török torkában lévén, nem biztonságosak s ennél fogva gyűlés tartására alkalmatlanok”.⁴⁵ Tehát minden bizonnyal az 1570-es év után, amikor is a Gömör megyét védelmező murányi és krasznahorkai várakat ostromolták a törökök,⁴⁶ jobbnak látták Gömör megye nemesei, ha székhelyüket a biztonságosabb – és ezidáig Borsod megyei – végvidéki központba, Szendrőre helyezik át, és 1612-ben, úgy látszik, hasonló megfontolásból Borsod megye nemessége is követte példájukat.

⁴³ Ebeczky Emil: Gömör vármegye tisztikara háromszáz évvel ezelőtt. = *Századok*, 1876/8. 63.

⁴⁴ Ebeczky E., 1876. 72-73.

⁴⁵ Barsi János – Tóth Péter: *Borsod vármegye statútumai 1578-1785*. Miskolc, 1989. 10. Nr. 35.

⁴⁶ Ila B., 1976. 238.